

ЗА СЪВРЕМЕНЕН МАРКСИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ ХУДОЖЕСТВЕННОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ

Тончо Жечев

Радвам се, че дискусията, която днес се открива в нашия институт и на страниците на сп. „Литературна мисъл“, ще възстанови равновесието, може би дори ще поправи една несправедливост. Основното обвинение, което се повтаряше на много и различни гласове след нашия диалог с д-р. Никола Георгиев на страниците на „Литературен фронт“, беше, че неговата статия била 10 страници и половина, а моята 15 и половина, т. е. че той не е имал възможност да се разгърне, а аз съм се разположил почти на една страница на вестника. Както сега с убийствена ирония пише Н. Г., отговорил съм с „два пъти повече думи“. Още когато писах статията, имах някакви смътни предчувствия, че давам изключително силен коз на някои хора, но все пак предпочетох да разгърна аргументите си докрай и да оставя на литературните бакали да правят сметките. В нашата област понякога една тлъста книга не може да оспори или обори един афоризъм и в същност дължината на нашите писания сама по себе си няма значение. И все пак морално се чувствавам доста освободен сега. Другарят Н. Георгиев е добавил към спора още 27 страници, т. е. неговите стават 37, а аз мисля засега да добавя още малко.

Чувах и други обвинения във връзка с моя отговор във вестника. Уверявам ви, че тяхната сила и неповторимост не бяха нещо повече от току-що споменатите. Казвах ми, че съм официозен, че защитавам консервативни гледища. В едно привидно анонимно писмо („привидно“, защото авторът му е известен като дългогодишен мой и на мнозина други кореспондент по всеки подобен повод) бях обвинен дори, че съм „издевателствувал със силно слово срещу една слаба и неуспешна проява на колега“. Какво не чух по повод статията? Единствено това, че не съм прав, че не съм прав по съществуващото на спора, по характеристиката на разказите на Хайтов и ограничените възможности на подхода на моя опонент към едно художествено произведение. Всичко това е стар и изтърган начин на спорове, но никой не се досеща, че дори ако успее да докаже доколко морално съм паднал в дадения случай, това не го освобождава от задължението да докаже, че съм говорил неистини, че не съм прав.

Нека да се надяваме, че сегашният наш спор, нашият другарски разговор ще премине тази безплодна и ужасна бариера и ще се насочи към специфика на подхода към литературното произведение, към различните възгледи върху нашата съвременна методология. И тука вече може да бъде позволена и рязкост в характеристиките, и квалификации, и ирония, и изобщо всички онези елементи, които правят от полемиките нещо не само полезно, но и приятно, особено за публиката.

За да насочваме с всички сили спора и обсъждането в тая плоскост, по тази линия, ще ми разрешите да се направя на глух и да отмина, без да забележа всички онези завоалирани характеристики на моя опонент, които специално са предназначени да ме уязвят лично. Участвувал съм в редица дискусии и знам колко трудно, понякога невъзможно е да се въздържиш да преминеш чертата и от гледището да прескочиш към личността на техния носител. Още повече ние сме литератори и понякога самата личност, нейните вкусове, предпочитания, нейната, най-общо казано, формация някак по-красноречиво говорят за позицията, за защищаваните възгледи, отколкото и най-остроумната им характеристика като идеи. Само няма да спестя да изразя пред вас искрено си удивление, че позитивната, строго научната критика, както можем да видим от отговора, се оказва също така крайно податлива към човешката слабост и желание да се уязви, а където може, и злепостави опонентът, една слабост, според нея присъща само на субективните прийоми на ненавиждания от нея тип критика. Другарят Н. Георгиев например не се е въздържал от това да повтори срещу мене всички обвинения, които в определен период са ми били отправяни. Разликата е само в това, че редица хора по-рано не държаха да камуфлират обвиненията си нито с науката, нито с безпристрастието си, нито с прогресивната си насока. Не виждам с какво обвиненията в догматизъм, намечите за ревизионизъм, определението „консервативен романтизъм“ и т. н. са по-малко компрометиращи от обвинението в почит и използване средства на в структурализма. В строго научния си трактат др. Георгиев дори не е пропуснал случая да изрази разочарованието си и да потърси обяснение защо някога моите „находки и критическо поведение толкова често са будели възторг у всички“, а ето сега аз съм паднал толкова ниско. Но, както казах, ще отмина цялата тази неприятна страна, това са може би неизбежни разности, които плащаме във всяка дискусия. Нека се съсредоточим върху същността на проблема: какъв е и какъв трябва да бъде съвременният марксистически подход към литературата и към художественото произведение?

Към това, което казах по повод статията на др. Георгиев за „Диви разкази“, аз нямам какво да добавя. Въпросът е изнесен сега пред съда на широк кръг колеги и аз наистина горя от нетърпение да чуя какво ще кажат те, какво отношение ще вземат по най-животрепущите въпроси на методологията на нашето съвременно литературознание. Към така представеното „изказване“ на Георгиев засега ще се огранича само с две най-общи бележки, които държа да се имат пред вид като добавка към статията ми в „Литературен фронт“.

За мое най-голямо огорчение в няколко допълнителни страници на своето „изказване“ др. Георгиев не е добавил нищо ново и съществено за характеристиката на „Диви разкази“. Чувствува се само, че той е разколебан в първоначалната си оценка, че смята своя опит несполучлив, започва да говори за „едни от прелестите на „Диви разкази“, което никак не може да се съгласува с финала на първата му статия. Той отново е стоварил безкрайната си ирония (от която човек трудно си намира място) към моята характеристика на разказите, но нова, своя положителна или отрицателна не е дал. Съберете всички по-конкретни оценки, разхвърляни тук и там в двете статии, и няма да се получи обща картина, нито да разберете какво е цялостното гледище на Никола Георгиев за разказите. Той пак недоволствува от това, че героите им са противоречиви, друг път, че „светът е засукан“, трети път говори за техни прелести, но, ей богу, ако някого подложат на изпит — какви са мнението, анализът, оценките на Н. Г. за „Диви разкази“, той ще се забърка и няма да открие в статиите тяхна характеристика по същество.

Другарят Георгиев смята, че за това може би са виновни неговите творчески възможности, не неговият научен метод. Тази скромност е забележи-

телна, но аз искам да го защита от самия него. Или може би тук се демонстрира най-крайната и неплодотворна статична страна на един метод, известен с изключително подценяване на ролята на субекта в творчеството. Във всеки случай аз съм убеден, че липсата на конкретна, ярка оценка на художествения факт, наличието на обръкана характеристика на произведението се дължи тъкмо на подхода, а не на творческите възможности на Никола Георгиев. Иначе нашият спор става безпредметен, защото а priori, извън конкретната оценка на „Диви разкази“ ние трябва да спорим за възможностите на един или друг от нас.

В същност моето генерално възражение срещу методологията, която Н. Г. ни препоръчва и с която той борава сполучливо, се състои в това, че тази методология не оставя място за историята на предмета в най-широкия смисъл на това понятие. По моето скромно и старомодно гледище, което не би трябвало да удивлява ни най-малко хората, излезли от школата на марксизма, нищо не може да бъде разбрано, интерпретирано, обяснено без неговата история. По-специално това важи с особена сила за хуманитарната област, в сферата на етимологията (ако може така да се каже) на идеите, на тяхното зараждане, разпространение, развитие, подем, упадък, с които литературата има най-пряко взаимодействие.

По мое дълбоко убеждение, за което намирам потвърждение в опита и мислите на мнозина предшественици и съвременници, научните открития, колосалният напредък на положителните науки, най-общо казано, след Айнщайн потопиха философията, историята, философията на историята, литературата, изкуството и критиката в една нездрава модернистка атмосфера, в която съвсем изкуствено от положителните науки се насажда убеждението, че за решението на кардиналните въпроси на човека и човечеството (които винаги са вдъхновявали най-дълбоките умове и най-силните художници) опитът на миналите поколения не може да помогне, не може нищо особено да даде. Насажда се един повърхностен инженерски начин на мислене, една склонност към безпочвено и хамско новаторство, чиято основна характеристика, пак свързана с произхода на този маниер, е, че в духовната област например е възможен такъв луфт, такава необвързаност между бащите и децата, каквито съществуват примерно между газената лампа и непосредствено следващото я електричество. При това се забравя най-простото различие: вгледайте се например в прехода между железния светилник и газената лампа у Талев! Там, където в техническия преход от едното към другото има само повече светлина, напредък, удобство, безконфликтност (тъй като предимствата на новото са очевидни веднага или бързо стават такива), на същото това място има и човешка драма, същият преход откъм човешката му страна е свързан с упорита съпротива, с умирането на цял род, със залаза на цял миропорядък, изобщо с човешка драма. Не говоря вече за това, че същият този преход при внимателен хуманистичен анализ ще покаже, че старинната красота на железния светилник остава въпреки победата на тумбестата и миризлива лампа, въпреки безцветността и стандартността на произведената от отчужден труд електрическа крушка, че заедно с умирането на цял род хора, със залаза на този миропорядък умират и добродетели, които не е лесно да се внедрят при новите взаимоотношения, породени от новите изобретения на човека. Това, което съвсем условно наричам „инженерно мислене“, е склонно по начало да деформира и безкрайно да увеличава дистанцията между поколенията (която за беда у нас поради ускореното развитие и без това винаги е била болезнена). В същност истинската задача на хуманитарното съзнание, на хуманитарните науки, на литературата и изкуството, погледнати от тази страна, е не да търчат подир този повърхностен маниер на мислене, да подхранват своя комплекс за изо-

ставане, а да компенсират повредите от техническото съзнание, да внасят необходимия коректив, да градят своето истинско новаторство на базата на опита на всички предшествувачи поколения.

Взето като отражение в марксистко-ленинския философски смисъл на думата, изкуството има най-богати възможности в сравнение с всички форми на общественото съзнание. Неговото „огледало“ (колкото и неадекватна да е употребата на това понятие, свързано само с механистичен смисъл, за един акт, имащ изцяло творчески и претворяващ смисъл) притежава магическата способност да отразява „засукания свят“ в цялото му безкрайно многообразие и сложност, дори мистериозните микро- и макрокосмически глъбини на човека и света. За мен има нещо естествено и величествено в това, че при създаването на новата неевклидова картина на света Айнщайн се вдъхновява от „Дон Кихот“ и „Престъпление и наказание“. Не е изключена възможността Достоевски и Сервантес да вдъхновят и много нови айнщайновци и това намеква за една коренна разлика в картината на света и човека, създавани от изкуството и от науката — едната „остарява“, другата притежава в себе си възможност за непрекъснато възраждане. По принцип не е изключена възможността айнщайновци да вдъхновят художниците и теоретичите на изкуството. Но във второто винаги остава белегът на свеждането на най-голямото и сложното към нещо частно в безкрайния човешки свят. Опитът от края на миналия век досега показва, че при превеждането на изкуството на строгия език на науката се получават извънредно втвърдени, неплототворни схеми, опростява се до контовската схема на положителните науки тъкмо онази сфера на човешкия дух и дейност, която притежава чудодейната способност да отразява в една капка безкрайното многообразие и сложност на света. Напредъкът на положителните науки създаде илюзията, че и върху цялото духовно богатство на човека могат да се разпространят схемите на природните науки, че истинската наука за историята и човека също трябва да води чрез неопровержимите доказателства към неопровержимите истини — $2 \text{ плюс } 2 \text{ равно на } 4$. И че всичко това може да бъде формулирано като универсални закони и неизменни модели.

Мисълта ми е, че в случая сякаш и несъзнателно понякога, омагьосана от строго логичния и доказателствен свят на науката, теорията, историята на изкуството и критиката лекомислено напускат търсенето на собствени пътища за своята сложна област, за да поемат чужди пътища, деидеологизират една област, която в разни степени принадлежи към идеологията, дехуманизират една сфера, чиито основи лежат в търсенето на човека: къде и какво е неговото предназначение на този свят? Изобщо свеждат най-богатата човешка област до простите и удобни формули на частните науки. Моето възражение срещу този подход към художественото произведение е, така да се каже, онтологическо, за мене той е неприемлив като измяна на предназначението и смисъла на нашия живот като литератори и хора, причастни към науката, но в нейните хуманитарни клонове.

Погледнете в края на краищата езика на строгата позитивна наука за литературата, която ни препоръчват. Нямам пред вид моя опонент, а единиците от тази наука. Абстрахирайте се и от това, че възможностите на един или друг от нас са ограничени и сега аз няма кого да дам за пример. Но в идеал езикът на науката за литературата, разбран в най-широк смисъл — като богатство на изразни възможности да се кажат за предмета колкото се може повече и по-смислени неща, — трябва да използва всичкото богатство и изразителност на своя предмет. В царството на словото, багрите, тънките нюанси, намеците, adeptите на позитивната литературна наука ходят като неми, с възможно най-ошавен (като шопар за Коледа — казваше Пенчо Славейков) език, почти без думи за същността на предмета или със зает от други области

жаргон, с някакво ново есперанто, без национална краска и мускулатура, в същност без никаква точност, тъй като това е най-голямото възможно отдалечаване и отчуждаване от предмета на нашите изследвания.

На нашия семинар днес не е трудно взаимно да си откриваме слабите места. Но по-важното е да търсим нови положителни решения на методологическите въпроси на нашето съвременно литературознание. Нямам нищо против да се издават и препоръчват някои от капиталните трудове на съвременния структурализъм. Нямам против да се създаде у нас издание, в което структуралните проучвания да намерят своето място. Най-после нямам против редица хора да съсредоточат силите си върху изследвания на редица актуални формални страни на литературната еволюция. Всичко това само би облекчило борбата за наистина съвременна марксистеска методология на литературните изследвания. Много работи имат своя чар само във връзка с едни или други възбрани и аз съм сигурен, че когато изчезне причината за апокрифното очарование на някои широко иначе рекламирани методи, те ще влязат в естественте си рамки и ще се види цялата им несъстоятелност като претенция изобщо за единствено правилен подход към изкуството.

Сега не бих могъл да се аргументирам подробно, но моята мечта за литературна методология се разпростира до едно наистина творческо продължаване и развитие на марксистеската традиция; до намирането на съвременен синтез, а не еkleктическо и формално съединение между постиженията на литературоведческите школи в миналото и сега, в подхода към литературното произведение, обаче на базата на разглеждането му в цялата негова връзка с всички обществени, социални, психологически и идейни обусловености и с предшествуващата го традиция, с духа на съответното време, с идейните движения, т. е. разглеждането му като знак, но не затворен, а отворен символ на дадено време. За мене критиката и литературознанието трябва да откриват колко значения носи този знак, с колко смисъл е натоварено неговото съдържание и неговата форма. И силата, и богатството на едно литературознание и критика зависят само от това: колко значение, колко дълбок смисъл откриват в разглеждането от тях произведение на изкуството от миналото или от нашата съвременност.